

РОЗДІЛ І. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК: 141.7:316

ІНСТИТУЦІЙНІ ВИТОКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

М.І. Бойченко, доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, проректор з наукової роботи Київського інституту бізнесу та технологій

У статті розглядаються основні напрями, за якими соціальні інститути здійснюють вирішальний вплив на посилення глобалізації. Соціальні інститути лише втілюють у організаційний спосіб і конкретизують антропологічні потенції – людина, як і будь-яка інша біологічна істота, прагне максимально розширити свою популяцію. Інша справа, що на відміну від інших біологічних видів, людина найшвидше і найрізноманітніше створює засоби для досягнення своєї мети – глобалізація є лише частиною процесу експансії людини у всесвіті. У переважній більшості ці соціальні інститути не просто створювались під певні глобальні проекти, а саме їхня діяльність і створювала той глобальний соціальний простір, який сьогодні сприймають як певну даність, яка начебто існувала завжди. Активізація інституційного «будівництва» торкається не лише макрорівня, а й відповідної перебудови інститутів середнього рівня та мікрорівня. Мультикультуралізм є тією ідеєю, яка позначила своєрідну тиху культурну революцію. Глобалізація все більшою мірою є результатом послідовного виконання людством ним же створеної сукупності соціальних програм, кожна з яких виглядає доволі самодостатньою, має свої власні підстави, власний час виникнення і ритміку виконання, власні цілі і засоби їхнього досягнення. Ключ до раціонального осмислення глобалізації знаходиться у інституційному її дослідженні.

Ключові слова: глобалізація, соціальні інститути, віртуалізація, комодинізація, мультикультуралізм, соціальні програми.

У політичних, економічних чи культурологічних дослідженнях можна зустріти проблему зіткнення традиційних соціальних інститутів із вимогами глобалізації, однак нечасто усвідомлюють, що й глобалізація представлена переважно соціальними інститутами.

Соціальний інститут лише втілює у організаційний спосіб і конкретизує антропологічні потенції – людина, як і будь-яка інша біологічна істота, прагне максимально розширити свою популяцію. Інша

справа, що на відміну від інших біологічних видів, людина найшвидше і найрізноманітніше створює засоби для досягнення своєї мети – глобалізація є лише частиною процесу експансії людини у всесвіті, людина давно вийшла за межі планети Земля, вже зараз посилає свої космічні апарати у найвіддаленіші куточки Сонячної системи, а у майбутньому всерйоз аналізує можливість розвитку життя за її межами. Крім експансії у макросвіт, людина все глибше проникає у будову мікросвіту, намагається осягнути процеси творення самої матерії (активно розвивається, наприклад, проект Великого адронного колайдери).

Сама ідея глобалізації як об'єднання всіх людей у єдину спільноту виникає ще в Стародавньому світі (хоча й мали на увазі відомий на той час цивілізований світ – чи то Риму, чи то Давнього Китаю), однак справді планетарного охоплення вона набуває лише в Середні віки – часи, коли католицька церква поширює свої інтереси за океан.

Саме католицька церква може розглядатися як перший, хоча й не найдосконаліший проект глобалізації – не в останню чергу завдяки інституалізації ідеї, яку висловлювали свого часу ще стоїки – ідеї духовної рівності всіх людей. Те, чого не змогла втілити Римська імперія як соціальний інститут, краще, хоча й не вповні, втілила католицька церква як наддержавне утворення. Звичайно, такий наддержавний статус католицької церкви, коли державні ієрархи повинні були отримати благословення ієрарха церковного, тривав недовго й не охопив собою всі країни. Однак, католицька церква досягла чи не найбільш широкого та тривалого розповсюдження свого впливу за всю історію людства. Саме цей досвід слугував основою для створення пізніших і набагато різноманітніших наддержавних утворень – аж до Організації об'єднаних націй. Цей процес значною мірою спирався на підготовлений католицькою церквою ґрунт – використовуючи і її досвід (передусім дипломатичного посередництва), і частково ідеологію (переважно гуманістичну). Візьмімо до уваги ще й численні транснаціональні організації, з яких найвпливовішими є транснаціональні корпорації економічного характеру, міждержавні об'єднання широкого спектру (від військових і фінансових до культурних – НАТО, МВФ, ЮНЕСКО тощо), міжнародні неформальні й недержавні міжнародні громадські організації (з яких найвідомішими є Червоний хрест, Грінпіс, Репортери без кордонів, Міжнародна амністія тощо). Нині

прикладом чи не найбільш відомої і в цілому успішної наддержавної організації постає Європейський Союз [17].

Як раніше громадяни різних країн відчували себе передусім відповідальними перед єдиним Богом і залежним насамперед від нього, так сьогодні в умовах глобальної політичної, військової, економічної взаємозалежності громадяни окремих країн дедалі більше відчують себе залежними від діяльності соціальних інститутів, чинних у глобальному масштабі. У переважній більшості ці соціальні інститути не просто створювались під певні глобальні проекти, а саме їхня діяльність і створювала той глобальний соціальний простір, що його сьогодні сприймають як певну даність, яка начебто існувала завжди.

До теоретиків глобалізації належать представники різних напрямів у сучасній соціальній філософії – постмарксиста Імануеля Валерстайна [4], дослідника культурних засад цивілізацій Семюела Гантінгтона [13], розробника концепції суспільства ризику Ульриха Бека [1], автора концепції прогресуючої «дістанціації» (distanciation), тобто «розтягування», поширення повсякденних соціальних практик Ентоні Гіденса [5], автора концепції всесвітньої перемоги ідеології лібералізму у поєднанні з ринковою економікою Френсіса Фукуями [12] та багатьох інших. Окремо слід зауважити, що теоретиками глобалізації є також і її опоненти – антиглобалісти, чію позицію концептуально обґрунтовує певною мірою Славою Жижек, теоретик соціальних деконструкцій, які він називає паралаксами – розривами Єдиного з самим собою [7]. Глобалізм постає тут не просто як зазіхання на справедливу винагороду праці, а як зазіхання на саму ідентичність особистості.

Варто зауважити, що тема глобалізації відкриває новий рівень дискусії про онтологію надіндивідуальних соціальних утворень – якщо вже Фердінанд Тьоніс провів чітке розрізнення між спільнотою як безпосередньою соціальною реальністю для особистості та суспільством як опосередкованою (так би мовити «з других рук») соціальною реальністю [11], то Жан-Франсуа Ліотар вводить термін «метанаратив» («оповідь про оповідь» – фр.) для позначення радикального сумніву у загальних теоріях суспільства, які лише імітують науку, а насправді є різновидами соціальної міфології [9]. Водночас, такі метанаративи, абстрактні ідеї прагнуть підпорядкувати собі поведінку людини і змусити її не помічати наративи, тобто реальні життєві історії, у тому числі і її

власну життєву історію: вони поглинають наративи і диктують їм свою логіку розгортання.

Створення глобальними соціальними інститутами нового глобального соціального простору стало можливим багато в чому завдяки розвитку інститутів масової комунікації. Їхня спільна дія створила той ефект, який французький філософ Жан Бодріяр назвав терміном «гіперреальність» [3]. Гіперреальність – це реальність, яка перевершує можливості нашого раціонального її розуміння і водночас це реальність, яку ми сприймаємо як найвищу з усіх можливих. Глобальний соціальний простір є чи не найадекватнішим прикладом такої реальності. Адже розбудовуючи власний життєвий світ, ойкумену, сьогодні ніяка людина не застрахована від того, що якийсь соціальний чи природний катаклізм на іншому кінці планети не зведе нанівець усі її багаторічні зусилля. Світ біржових спекуляцій, так звана «віртуальна економіка», підвладна власним законам більшою мірою, ніж «реальна економіка», яка його породила. Водночас, Бодріяр висловлюється щодо гіперреальності з неприхованим скепсисом: її відірваність від «звичайної» реальності відкриває простір для будь-яких спекуляцій (не лише економічних, а й політичних, моральних і культурних), створення так званих «симулякрів» (зображень без оригіналу, чогось, що існує лише в уявній гіперреальності, а в реальності звичайній має лише свої «ярлики»).

Поява гіперреальності створила загрозу перетворення соціальних інститутів на симулякри, якщо не в реальності, то в свідомості членів суспільства. А це означає зростання ризику комодизації соціальних інститутів коли не сьогодні, то неминуче вже в наступному поколінні, оскільки не відбудеться трансляції реального досвіду інституційного життя – його замінить трансляція симулятивного досвіду. Тонка грань проходить між підвищенням ефективності функціонування соціальних інститутів завдяки віртуальним технологіям (тобто залученням віртуальності як засобу) та підміною цінностей, здобутих у реальному соціальному досвіді (справжній праці, справжній війні, справжньому батьківству тощо), особистою переконаністю у їхнім володінням завдяки участі у симулятивних практиках (за аналогією з комп'ютерними іграми), коли віртуальна реальність задає цілі життя і визначає його чесноти. Втім, велика різниця полягає у тому, що людина майстерно оволодіває своїми соціальними ролями і виконує їх легко, нібито граючи, але досягає

реальних результатів, і тим, що людина ігрову реальність починає сприймати як життя і у реальності намагається робити вчинки, які їй легко даються у грі. Одним з найбільш небезпечних аспектів такої підміни реальності полягає у тому, що у віртуальному просторі легко встановити режим відновлення вихідних позицій гри, тоді як у реальності більшість подій є незворотними: звикаючи легко втратити у віртуальному світі, людина ризикує у реальному втратити те, що вже ніколи не зможе повернути. Особливо небезпечними ці тенденції стають в результаті того, що видимість реальності подій у віртуальному світі може посилюватися завдяки участі у його створенні, функціонуванні та розвитку приймають комунікативні спільноти – реальність комунікації надає хибного відчуття реальності симулятивних об'єктів, які використовують та створюють у цій комунікації. Якщо у віртуальному світі можна про все домовитись, то у реальному є суттєві обмеження для людських бажань – природничі, антропологічні і технічні.

Комодизацію слід розглядати як підміну справжніх цінностей симулятивними. Назва походить від імені римського імператора Комода (II ст. н.е.), який популістськими заходами та репресіями підмінив державну політику, внаслідок чого втратив як особисту легітимність, так і підірвав авторитет самого інституту імператорської влади. Світ імперії вперше створив підстави для радикальної втрати зв'язку з реальністю – імператор, який виступав гладіатором на арені, перемагав усіх супротивників, «як бог» і сам увірував у свою всемогутність – хоча насправді вони мали абсолютно нерівні умови для бою і по суті нечесна гра перетворювала на криваву бійню, гра «кішки з мишкою» на садистську смертельну розправу. З настанням глобалізації та розвитком засобів віртуалізації реальності значно збільшились можливості для підміни понять, ризик комодизації досягнув планетарних масштабів. Однак, кінець таких історій один – ілюзія завжди розбивається о реальність, а тиран з «бога» перетворюється на об'єкт глузування та презирства. Незмінність природи тиранії в усі часи класично довів Лео Штраус, критикуючи ідейні підвалини сучасного тоталітаризму [15].

Активізація інституційного «будівництва» торкається не лише макрорівня, а й відповідної перебудови інститутів середнього рівня та мікрорівня. Якщо на середньому рівні знаходимо переважну більшість традиційних соціальних інститутів, які радше будуть модифіковані, а не

замінені в процесі глобалізації (як інститут держави чи освіти), то на мікрорівні, на якому традиційно знаходимо хіба що інститут сім'ї, можна очікувати значніших новацій. Сама сім'я як соціальний інститут зазнає чи не найсильнішої кризи за всю свою історію: у розвинених країнах, не говорячи про кризу традиційної сім'ї, дедалі більшого впливу набувають ідеї сім'ї нетрадиційної, зокрема між одностатевими партнерами. Ці новації, виступаючи фактичною альтернативою традиційній сім'ї, втім, самі прагнуть отримати щонайменше рівну з нею інституалізацію. Таким чином, у випадку традиційної сім'ї вплив глобалізації можна розцінювати швидше як негативний, а сама традиційна сім'я нарівні з іншими традиційними цінностями постає переважно як жертва тиску глобалізації.

Водночас, у інших випадках вплив глобалізації на інституційну розбудову на соціальному мікрорівні постає як більш амбівалентний. Так, в економіці під впливом глобалізації відбувається і банкрутство традиційних виробників під впливом конкуренції, яка стрімко зростає, і поява нових мобільних економічних утворень, які об'єднують учасників економічних процесів довкола малих, локальних економічних проєктів. Там, де не встигають адаптуватися великі й неповороткі корпорації, більш точно і швидко потреби споживачів задовольняє певний тимчасовий кластер, який виникає на основі констеляції економічних інтересів представників різних сфер суспільного життя. Причому утворення кластерів відбувається нерідко з використанням ресурсів самих великих компаній чи інших громіздких соціальних інститутів. Творення таких кластерів все частіше набуває характеру мережевих соціальних зв'язків [16].

Попри усі ризики і проблеми становлення, все ж глобалізація постає як важливий етап розвитку людства, на якому переважають досягнення, а не втрати. Соціальні та політичні реформи у більшості країн світу неухильно підвищують матеріальне забезпечення людей, покращення їхніх загальних умов життя, зростання соціальних та політичних свобод. Духовний же розвиток, як і в усі часи більшою мірою залежить від особистих зусиль людини, хоча явний прогрес у розмаїтті та досконалості культурних інститутів загалом та освітніх інститутів зокрема створює щоразу кращі передумови для такого особистісного зростання.

Одним із провідних соціально-політичних процесів розвитку людства у глобальному масштабі залишається демократизація суспільного життя. Семюел Гантінгтон привернув увагу до хвилеподібного характеру

закономірного зростання процесів демократизації у світі у політичній сфері – він вирізняє три такі хвилі: 1828-1926 роки – перша, 1943-1962 – друга і 1974-1990 – третя [14]. Гантінгтон привертає увагу до переходу цілої низки країн до демократичних конституцій і демократичних практик у них у ці періоди. Слідуючи за цією логікою, так звану Революцію троянд у Грузії у 2003 році та Помаранчеву революцію у 2004 році можна вважати початком четвертої хвилі демократизації, яка через «арабську весну» і Революцію гідності триває і досі.

Мультикультуралізм є тією ідеєю, яка позначила своєрідну тиху культурну революцію, яка почалася у розвинених країнах світу та поширює по всьому світу стандарти культурної терпимості та толерантності до людей і спільнот відмінних від наших цінностей. Так, попри критику економічної складової політики мультикультуралізму (надмірних бюджетних витрат), Європейський союз не лише неухильно дотримується прав соціальних і культурних меншин всередині ЄС, але й у нечуваних масштабах приймає біженців з інших континентів – людей іншої раси, іншої релігії, інших політичних поглядів, ніж ті, які є традиційними для Європи.

Концепцію мультикультуралізму як державної і суспільної стратегії збереження культурного розмаїття запропонували канадські теоретики – з 1971 року вона стала частиною державного курсу канадського уряду. Канадські політичні філософи-прихильники комунітаризму Віл Кімліка [8] Чарльз Тейлор [10] є одними з найбільш відомих розробників філософії мультикультуралізму. Ця концепція була запропонована на протигагу теорії «плавильного тиглю» («melting pot»), яка тривалий час домінувала у США і була спрямована на підтримку асиміляції усіх расових, національних та етнічних груп у єдину американську націю. У 80-ті роки у США також починається радикальна переорієнтація на мультикультуралізм – однією з відомих його захисниць і теоретиків є Шейла Бенгабіб [2]. Попри усі супутні витрати концепція мультикультуралізму захищає один з найважливіших проявів людської гідності – бути належним до своєї спільноти. Ці ідеї вплинули на появу на початку 1990 років терміну «глокалізація», запропонованого Роландом Робертсоном [6], який позначає важливість локальних шляхів здійснення глобалізації.

Таким чином, у соціально-філософських дослідженнях, а також спеціальних наукових дослідженнях соціогуманітарної спрямованості варто

враховувати, що глобалізація все більшою мірою є результатом послідовного виконання людством ним же створеної сукупності соціальних програм, кожна з яких виглядає доволі самодостатньою, має свої власні підстави, власний час виникнення і ритміку виконання, власні цілі і засоби їхнього досягнення. І все ж усе це видиме розмаїття виникає не лише невинно, але й у строгій взаємодії, коли одна програма рахується з іншими, як з вихідними своїми умовами, але також все частіше – як із джерелом здобуття засобів для свого власного виконання. І така зростаюча взаємозалежність щонайменше інтуїтивно, але практично усіма представниками людства усвідомлюється як головна риса глобалізації. Ключ же до її раціонального осмислення знаходиться у інституційному її дослідженні.

Література

1. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У.Бек ; [Пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника; Общ. ред. и послесл. А. Филиппова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
2. Бенхабиб С. Притязания культуры: Равенство и разнообразие в глобальную эру / Сейла Бенхабиб; [Пер. с англ.; под ред. В.И. Иноземцева]. – М. : Логос, 2003. – 350 с.
3. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція / Жан Бодрийяр; [пер. з фр. В.Ховхун]. – К.: Основи, 2004. – 230 с.
4. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире /И.Валлерстайн; [пер. с англ.П. М. Кудюкина. Под общей редакцией канд. полит. наук Б. Ю. Кагарлицкого]. – СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001. – 416 с.
5. Гіденс Е. Нестримний світ. Як глобалізація перетворює наше життя /Е.Гіденс; [пер. з англ.]. – К.: Альтерпрес, 2004. – 100 с.
6. Глобальні модерності / За ред. М.Фезерстоуна, С. Леша, Р.Робертсона; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
7. Жижек С. Устройство разрыва. Параллаксное видение / С.Жижек; [пер. с англ.]. – М.: Европа, 2008. – 516 с.
8. Кімлічка В. Лібералізм і права меншин / В. Кімлічка ; [пер. з англ.: Р. Ткачук]. – Харків : Центр освітніх ініціатив, 2001 . – 173 с.
9. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Жан-Франсуа Лиотар ; [пер с фр. Н.А. Шматко]. – М. : Институт экспериментальной социологии, Спб. : Алетейя, 1998. – 160 с.
10. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання» / Чарльз Тейлор ; [пер. з англ.]. – К. : Альтерпрес, 2004. – 172 с.
11. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство = Gemeinschaft und Gesellschaft [Текст]: основні поняття чистої соціології / Ф. Тьоніс ; [пер з нім. Н. Комарової та О. Погорілого]. – К. : Дух і Літера, 2005. – 262 с.

12. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма; [пер. с англ.]. – М.: АСТ; Ермак, 2004б. – 488 с.
13. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; [пер. с англ. Ю. Новикова]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
14. Хантингтон С. Третья волна демократизация в конце XX века / С.Хантингтон; [пер. с англ.]. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.
15. Штраус Л. О тирании / Лео Штраус ; [пер. с англ. А.А. Россиуса] // Штраус Л. О тирании. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. – С. 63–220.
16. Gansky L. The Mesh. Why the Future of Business Is Sharing / Lisa Gansky. – N.-Y.: Portfolio/Penguin, 2010. – 256 p.
17. Williams A. The Ethos of Europe. Values, Law and Justice in EU / Andrew Williams. – N.-Y.: Cambridge University Press, 2010. – 360 p.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИСТОКИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

М.И. Бойченко

В статье рассматриваются основные направления, по которым социальные институты оказывают решающее влияние на усиление глобализации. Социальные институты только воплощают организационным образом и конкретизируют антропологические потенции – человек, как и любое другое биологическое существо, стремится максимально расширить свою популяцию. Другое дело, что в отличие от других биологических видов, человек намного более быстро и разнообразно создает средства для достижения своей цели – глобализация является лишь частью процесса экспансии человека во вселенной. В подавляющем большинстве эти социальные институты не просто создавались под определенные глобальные проекты, а именно их деятельность и создавала то глобальное социальное пространство, которое сегодня воспринимают как некую данность, которая якобы существовала всегда. Активизация институционального «строительства» касается не только макроуровня, но и соответствующей перестройки институтов среднего уровня и микроуровня. Мультикультурализм является той идеей, которая обозначила своеобразную тихую культурную революцию. Глобализация все в большей степени является результатом последовательного выполнения человечеством им же созданной совокупности социальных программ, каждая из которых выглядит довольно самодостаточной, имеет свои собственные основания, собственное время возникновения и ритмику выполнения, собственные цели и средства их достижения. Ключ к рациональному осмыслению глобализации находится в институциональном ее исследовании.

Ключевые слова: глобализация, социальные институты, виртуализация, коммодизация, мультикультурализм, социальные программы.

INSTITUTIONAL ORIGINS OF GLOBALIZATION

M.I. Boychenko

The article discusses the main ways in which social institutions make a decisive influence on increasing globalization. Social institutes are only result of the implementation of organizational methods and specify the anthropological potency – human, like any other biological creature strives to expand its population. But unlike other species, human is the fastest and most versatile in creation of the means to achieve his goal – globalization is only part of the expansion of human in the universe. Today, in the global political, military, economic interdependence citizens of different countries feel increasingly dependent on global social institutions. Most of these social institutions are not just created for certain global projects, namely, their very activities create a global social space, which is now seen as a given, which seems to exist always. Global social institutions created a new global social space possible largely due to the development of institutions of mass communication.

Commodization should be regarded as a substitute for true values simulation. The name comes from the Roman Emperor Commodus (second century BC) who provided populist measures and repressions instead public policy, resulted in lost legitimacy as a personal and undermined the credibility of the institution of imperial power. World empire is first established grounds for a radical loss of touch with reality. With the advent of globalization and the development of tools for virtualization of reality greatly increased the opportunities for substitution of concepts, and risk of commodization has reached planetary dimensions. However, the end of such stories is always the same – the illusion of reality is always broken, and the tyrant loses the mask of "God" and becomes the object of ridicule and contempt.

Enhancing of the institutional "construction" affects not only at the macro level, but awakes appropriate adjustment of the institutes at the mid-level and micro level. If the average level we find the vast majority of traditional social institutions that are rather modified, not replaced in the process of globalization (as an institution of the state or education), at the micro level, where traditionally find the institution of the family, we can expect significant innovations. In many cases the impact of globalization on institutional building capacity at the micro level is more ambivalent. The economy is under the impact of globalization and the bankruptcy of traditional producers under the influence of competition, which has grown rapidly, so we can see the emergence of new mobile economic structures that combine economic stakeholders around a small, local economic projects. Where there is no time to adapt to large and unwieldy corporation, a temporary cluster, which occurs based on the constellations of economic interests of different spheres of public life, more accurately and quickly satisfy consumer needs. Moreover, the formation of clusters is often using the resources of the largest companies or other bulky social institutions. Creation of clusters becomes increasingly networked nature of social ties.

One of the major social and political processes of human development on a global scale is the democratization of public life. Multiculturalism is that idea, which marked a kind of a quiet cultural revolution that started

in the developed countries and distributes worldwide standards of cultural loyalty and tolerance to people and communities other than our values.

Globalization is increasingly the result of the consistent execution by humanity own itself created social programs, each of which is fairly self-sufficient, has its own reasons, its own rhythm and time of execution, their own goals and means to achieve them. The key to rational understanding of globalization is in its institutional studies.

Key words: globalization, social institutions, virtualization, commodization, multiculturalism, social programs, institutional studies.